

A PARTIKULÁKRÓL

Ács Károly verseiből való példákkal

CSEH MÁRTA

Partikulának a Magyar grammatika (a továbbiakban: MG) megfogalmazása szerint az olyan nem toldalékolható viszonzót tarthatjuk, amely más szavakkal sem morfológiai természetű, sem szintaktikai kapcsolatot nem tart, amelynek nincs mondatrésztértéke – s így önmagában semmilyen kérdésre nem felel –, szerepe pedig az, hogy a mondatban lévő állításon műveleteket végezzen, modális viszonyt fejezzen ki, illetve a beszélőnek az állításhoz való érzelmi, akarati, értékelő viszonyát, továbbá a kommunikációs helyzetre vagy annak valamely összetevőjére való reagálását jelölje.¹

Ezt a szófajkategóriát korábbi nyelvtanaink nem tartják számon. Azokat a szavakat, amelyeket a MG partikulaként említ (lásd a szójegyzéket alább!), például a MMNyR-ben a módosítószók, a kötőszók, a melléknevek, a határozószók stb. között találjuk. A partikulát mint szófajminőséget az értelmező szótáraink sem alkalmazzák, így a szófajtani elemzéskor, ami ezt a szófajkategóriát illeti, a nyelvtankönyvek és az értelmező szótárak – azaz a hagyományos segédletek – csöndöt mondanak. Az 1980-as, 90-es években készültek ugyan tanulmányok, amelyek segítségül hívhatók (pl. FÁBRICZ, 1981, uő, 1985., uő, 1987, PÉTER, 1991, JUHÁSZ, 1992, KESZLER, 1992, uő, 1995), ezek viszont a nyelvtanítás ma alkalmazott, megszokott rendszerében, amely azt tartja természetesnek, hogy a szótani stúdiumok megelőzik a mondattani stúdiumokat, és a szinkron nyelvi rendszer megismerése is föltétele annak, hogy a nyelvtörténeti ismeretanyag elérhetővé, megérthetővé váljék, tehát az ilyen körülmények között ezeket a tanulmányokat a szótanítás szakirodalmának jegyzékében meghatározó jelleggel nem, legföljebb kiegészítőként vehetjük számba. Különben is: ezeknek a tanulmányoknak a szerzői is

jórészt a megszokott, hagyományos terminológiával élnek (vö. FÁBRICZ, 1985, JUHÁSZ, 1992).

A MG is, a *partikula* terminus bevezetése mellett, továbbra is használja a *határozószó, kötőszó, módosítószó* stb. terminusokat is, természetesen a partikula szóosztálya létrehozásának következtében sajátosságosan módosult tartalommal.

További gondot okozhat a partikulák fölismerésében, hogy nagyjából olyan szavak kerültek ebbe a csoportba, amelyeknek a „partikulaság” mellett más (esetleg több más) szófajminősége is van. A többszófajúság mellett gyakori továbbá közöttük a poliszémia és a homonímia is, arról nem is szólva, hogy a tipikusan partikulaként regisztrált szavakról is – például az *is*-ről és a *csak*-ről – azt olvashatjuk, hogy „[az *is*] egy időben létezik kötőszói etimonjával (ré-makiemelő szerepe ebből levezethető, modális jelentése azonban bonyolultabb pszicholingvisztikai folyamatok végterméke)”, „[a *csak*] partikulaként is helyettesíthető lehet korlátozó jelentésű kötőszóval”², s különben is: „többnyire szófajváltással keletkeznek”.³ Többükről pedig (pl. *tiszta, kutya, egész* stb.) szinte hihetetlennek tűnik a hagyományos nyelvtanokon neveledett nyelvész számára, hogy grammatikalizálódott szóként is kezelhetőek.

De mely szavakra is kell gondolni, ha a partikulákról esik szó? A MG partikulaként mintegy 120 szót említ meg a példák között, de ez a szám nyilvánvalóan nem teljes. A következőkben, további vizsgálódásunk megkönnyítése érdekében, felsorolom a betűrend szerinti első ötvenet: *akár, alig, alkalmasint, ám, bár, bárcsak, be, bezzeg, biz, bizistók, bizony, borzasztó, cirka, csak, csakhogy, csakis, csaknem, csakugyan, csupa, csupán, csupáncsak, de, -e, egész, egészen, egyáltalában, egyáltalán, egyébiránt, egyedül, egyelőre, egyes-egyedül, egyszer, egyszercsak, egyszerre, elég, eléggé, elsősorban, elvégre, épp, éppen-séggel, felette, felettebb, főképp, főleg, ha, hadd, hát, hátha, háthiszen* és így tovább.

Ács Károly *Ráklépcszen*⁴ című kötetének verseiben a partikulának tartható szavak közül az alábbiak jelennek meg: *akár, akárhogy, alig, bár, bizony, csak, csakugyan, csupán, -e, egész, egyelőre, egyszer, egyszerre, épp, éppen, hadd, hát, hátha, hisz, is, jó, különben, legalább, majdnem, már, már-már, máris, másképp, még, mégis, se, sem tán, tulajdonképpen, úgy, ugyan, úgyis, úgysem, vagy, vajmi, véképp, végre, viszonylag.*

Mindkét jegyzékben szép számban vannak többértékű (több szófajú) szavak.

A (több szófajú) szavak tényleges szófaji értékét természetesen akkor lehet egyértelműen kijelölni, ha az illető lexéma szövegszó lesz. A szövegben ugyanis rendszerint nem kell számolni sem a homonímiából, sem a többszófajúságból adódó nehézségekkel (a poliszémia okozta gondok egyébként is másodlagosak, ha szófajtani vizsgálódásokat folytatunk). A mondatba, szövegbe került lexéma szófaji értéke, annak alapján, ahogy az egyes szófajokat a grammatikai leírások

körülhatárolják, a mondatban betöltött szerepe által könnyen megközelíthetővé, többnyire egyértelművé válik.

Ez a főnti jegyzékben szereplő szavakra is vonatkozik. Az Ács-versek felsorolt szavait abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy a partikulaszerűség megvan-e bennük. Ennek alapján három lehetőség adódik: többnek közülük a megvizsgált versekben nincs partikulaértéke (ilyenek pl. az *egyszer*, az *egyszerre* vagy a *jó*); mások partikulaszerűsége kizárólagos (pl. az *-e* a *hadd* vagy a *tán*); vannak viszont közöttük olyanok, amelyek különböző szöveggörnyezetben különbözőképpen viselkednek: néha úgy, miként a partikulákról tartja a MG, néha viszont más szófaj módjára. Ilyen szavak az Ács-versekben az *egész*, a *hát*, az *úgy* és a *vagy*. Ezúttal ezekkel szándékozom foglalkozni.

Ezúttal ezeket vizsgáljuk meg közelebbről!

A *hát* az alábbi három idézetben az ún. árnyaló partikulák közé tartozik:

(1) Hát *tőled* ki kért
két életet?
(Kérdések, végül)

(2) Hát jó, legyen, ezt
úgysem szabad elmulasztani
(Tűzpróba)

(3) *de hát* kit érdekel halálom
„története”
(Magánbeszéd)

A *hát* ezekben a mondatokban nyomósító szó. Kötőszóértéke van viszont a (4) és az (5) példákban (bár a [4]-ben a „partikulaszerűség” is fölismerhető):

(4) Úgy ítélj hát (*s ez a lényeg!*)
Hogy túléljem, és túléljed!
(Rigmusok születésnapra)

(5) *kellek*, hát vagyok
(A születés pátosza)

Az *úgy* és a *vagy* a viszonyító partikulák becslő (mértékértékelő) alsoportját képviselik a következő két versrészletben. Az *úgy* a (6)-ban a *csak* partikulával együtt jelenik meg, azaz partikula-együttállásról beszélhetünk.

(6) *Ezt most csak úgy magamnak mondom*
(Magánbeszéd)

(7) *Úgy szomjazod az igaz lét kortyát*
(„Nádas tavon”)

Határozó – és határozószó – az *úgy* a (4) idézetben, továbbá az alábbi helyeken:

(8) *Nagy ünnep léssen, úgy készüljétek*
(Advent)

(9) *semmit tán, úgy lehet*
(Pillanat)

(10) *„Levetem lassan a ruhám, a testem,
és megsimítom, úgy vetem le.”*
(A születés pátosza)

A *vagy* 'legalább' jelentésű partikula a (11) példában, de jóval gyakrabban használja Ács Károly költőszóként. (L. a [12]–[14] idézeteket!)

(11) *erre még számon
fölül jön vagy három
az egyenes ágon*
(Családi összeadás)

(12) *Bécsben vagy Budapesten*
(Újévi körtelefon)

(13) *Vagy tán egy furcsa városnév csupán*
(Családi portrék. Apa)

(14) *Pereld vissza a gyűlölt csigaházat,
Vagy hajts főt és tűrj.*
(A közbülső világban)

A partikulák kategóriáján belül a MG külön típusként említi az ún. fokozó partikulákat (*tiszta képtelenség, irtó jó stb.*).⁵ Erre a típusra a *Ráklépésben* versei közül egyedül az *egész* említhető:

- (15) *Hőköl a szív, a dühös vadkan;
Egész más mesébe való*
(Banális idill)

Többször azonban főnév az *egész*, alanyi szerepben:

- (16) *Tréfa az egész!*
(Családi portrék. Testvérek)
- (17) *csupán annyit az egész,
hogy kissé tűzbe mártom a kezem*
(Tűzpróba)

Idézett nyelvtankönyvünk kifejti, hogy a fokozó partikulák mondatbeli szerepe ugyan „nagyon hasonló a fokhatározókéhoz”⁶, ám végül is kitart amellett, hogy partikuláknak kell őket tartani. Mindenesetre vitatható álláspontnak látszik megfosztani az ilyen szavakat a mondat szerkezetében betöltött határozói szerepüktől.⁷ Úgy tűnik, a partikulák kérdése a magyar nyelv szófaji rendszerében más vonatkozásokban sem tekinthető lezártnak.

JEGYZETEK

¹ Vö. MG: 275.

² MG: 280.

³ Uo.

⁴ Ács Károly: *Ráklépcsében*. Forum, Újvidék, 1995

⁵ MG: 279.

⁶ Uo.

⁷ Vö. CSEH, 1998

IRODALOM

CSEH, 1998 = Cseh Márta: Ragtalan határozóinkról. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó–nyelvi változás*. JGYF Kiadó, Szeged, 1998, 31–43.

MG = Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000
MMNyR = Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970

FÁBRICZ, 1981 = Fábri Károly: *Az -e kérdő partikula*. Nyr. 1981, 447–451.

FÁBRICZ, 1985 = Fábri Károly: *Az is mint kötőszó és mint partikula*. MNy 81 [1985]:79–82.

FÁBRICZ, 1987 = Fábri Károly: *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés, Szeged, 1987

- JUHÁSZ, 1992 = Juhász Dezső: A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/I*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992, 815–838.
- KESZLER, 1992 = Keszler Borbála: A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Kozocsa Sándor Géza és Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv*. Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. ELTE, Bp., 1992, 131–139.
- KESZLER, 1995 = Keszler Borbála: *A mai magyar nyelv szófaji rendszerének problémái*. Nyr, 119 [1995]: 293–308.
- PÉTER, 1991 = Péter Mihály: *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Bp., 1991

Kerekes Sándor-Kes: Csendélet, virág, tempera